

CANCELARIA DOMNEASCĂ ÎN VREMEA LUI ȘERBAN CANTACUZINO VOIEVOD

Benonia JITĂREANU

Studiul documentelor emise prin cancelariile domnești în epoca medievală a oferit întotdeauna informații deosebite din sfera istoriei și relevante elemente cu conținut artistic. Tratarea documentului de către specialiști a vizat însă preponderent aspectul evenimential, momente și fapte care marcau viața social-economică și politică a Țărilor Române.

Dimensiunea artistico-simbolică și corelațiile necesare cu perioada emiterii, atât în contextul intern medieval românesc cât și cu lumea din afară, a rămas de cele mai multe ori un deziderat.

În acest sens, perioada generic cunoscută drept „epoca brâncovenească” se detașează în mod vizibil, oferind probabil pentru prima și unica dată un ansamblu coerent din punct de vedere artistic privind documentele emise prin cancelaria domnească din București.

Justificat identificată cu restaurarea culturală a civilizației românești, această perioadă nu se suprapune doar intervalului domniei lui Constantin Brâncoveanu, când asistăm la o veritabilă explozie în domeniul arhitecturii și a decorației. Prea ușor istoricii români au trecut până acum peste un interval decisiv, scurt ca timp istoric, cel al domniei lui Șerban Cantacuzino (1679–1688), de altfel șters parcă cu premeditare și din manualele de istorie. Puținele lucrări dedicate acestui domnitor și epocii sale i-au evidențiat averea, diplomația și mai ales realizările din domeniul tipăriturilor. S-a ignorat în mare parte cercetarea documentelor emise prin cancelaria domnească, descoperind cu regret, de altfel, că veritabilele bijuterii ale pergamentului și hârtiei așteaptă demult în liniștea arhivelor, redescoperirea și punerea lor în valoare.

În mod categoric și fără termen de comparație, perioada cuprinsă între ultimul sfert al veacului al XVII-lea și primele decenii ale celui următor, poartă amprenta implicării totale a ilustrului neam al Cantacuzinilor, nu doar în afacerile economice, politice și diplomatice, ci mult mai important, în progresul culturii medievale românești. Acum este momentul când autoritatea politică și disponibilitățile financiare servesc un program cultural coerent care își propune să depășească „nota” provincială, să iasă din „oceanul orientalizant” ce caracteriza produsul cultural de orice gen. Șansa societății românești – și ne referim în primul rând la Țara Românească – a reprezentat-o elita intelectuală a epocii, o categorie destul de consistentă, ce adună autohtonii și diaspora, compusă din artiști, profesori, traducători, o pleiadă de umaniști ce ar fi făcut cinste oricărei țări.

Fiecare dintre ei și-a lăsat amprenta asupra unui domeniu, vădind o profund înțelegere reînnoitoare spre civilizația europeană, deși purtau fără reticență veșmintele orientale.

Singura instituție care însoțește spiritul novator al creatorilor acestei epoci este – în mod paradoxal – cancelaria domnească, care, în mod fericit, își depășește

atribuțiile administrative, concurând – artistic vorbind – tradiționalele „școli“ de la Râmnic sau de pe lângă Mitropolia țării.

Cancelaria domnească ne apare ca un focar intelectual și artistic care promovează „noul“, acel ceva specific acestei perioade, în esență un bogat, rafinat și inedit ansamblu de motive decorative care de-abia ulterior vor înnobila edificiile civile și religioase.

Documentul de cancelarie, prin destinația sa primară – de a informa și a circula – este astfel un mesager, o solie care ajunge până la cele mai îndepărtate locuri, care are asupra contemporanilor un impact greu de imaginat pentru omul zilelor noastre.

Așa cum ne sugerează documentele, în jurul anului 1680, se aflau aici grămatici, copişti, miniaturişti, probabil și mulți învățați care trecuseră prin marile orașe europene, în fapt un personal de excepție, de un uimitor profesionalism.

Reîntorcându-ne la documentul propriu-zis vom observa că, indiferent de conținutul textului, atenția cade aproape întotdeauna pe latura decorativă: miniaturile bogate și novatoare formează de fiecare dată un ansamblu unitar și echilibrat, într-o mare varietate de combinații. Nu este lipsită de interes nici observația că folosirea limbii române, utilizându-se caracterele chirilice, este generalizată; documentul se citește ușor pentru că limbajul este cu multă grijă selectat, riguros, curățat de regionalisme, cu siguranță cel mai apropiat de limba literară de mai târziu.

În ceea ce privește tipul de literă utilizat, remarcăm că scrierea cursivă este foarte rar prezentă, predominând cea de tipar care amintește de clasică scrisoare medievală de tip venețian, opțiune ce conferă un prim aspect unitar documentelor. Textul este întotdeauna extrem de ordonat, marcat cu semne de punctuație – virgulă, punct – accentuate ca dimensiune și deseori subliniate cu o culoare diferită. Frecvent apar litere ornamentate floral care sparg efectiv monotonia textului, fără a-i îngreuna lectura. Începutul textului fiecărui document este marcat printr-o majusculă încadrată într-un chenar (cca 8 × 6 cm), ornamentată abundant, devenind de cele mai multe ori o compoziție în sine.

Textul majorității documentelor este strict delimitat prin ample frize decorative (orizontal și vertical). Partea superioară a documentelor prezintă în frontispiciu stema clasică a Țării Românești sau cea cantacuzină, în combinații variate. Stemele sunt incluse aproape întotdeauna în medaliaone circulare, completate cu elemente decorative vegetale, zoomorfe (amfiptere, dar mai ales păsări) și antropomorfe. Această zonă a documentului formează o parte distinctă, bine evidențiată, care echilibrează o altă compoziție situată în partea inferioară, unde însoțește titulatura domnitorului, semnătura și pecetea (dacă este aplicată).

În mod vizibil, raportate la textul propriu-zis, compozițiile decorative ocupă de multe ori aproape jumătate din suprafața documentului, relație matematică ce-i conferă un aer original, imediat sesizabil.

Privind utilizarea culorilor, remarcăm și în acest domeniu unele elemente specifice care compun un alt aspect novator al documentelor. Se utilizează în majoritatea cazurilor maximum trei culori – galben/auriu, roșu și negru. Câteva documente ies din această regulă, folosind toată paleta coloristică, rezultatul fiind de o deosebită expresivitate. Ceea ce reține însă în mod special privirea printr-un impact vizual puternic, este auriul, multe documente sunt în întregime aurite – textul, miniaturile, stema. Auriul invadează documentele, le conferă o strălucire aparte, nemaîntâlnită în actele cancelariei domnești.

Această culoare „provoacă” privirea prin neobișnuita strălucire, creînd impresia unei veritabile „meraviglia”, așa cum o regăsim la fațadele dantelate și strălucitoare ale edificiilor baroce din lumea iberică. Ne întrebăm ce ascunde această obsesivă risipă a aurului în sobrul document de cancelarie: orgoliul bogăției lui Șerban Cantacuzino, o formulă defensivă prin exacerbarea strălucirii sau ecouri ale barocului european?

În privința motivelor decorative, primul element ce trebuie evidențiat este conturarea unor direcții precise și constituirea unui grup masiv de combinații plastice, cu un impact vizual accentuat, care se impun încă de la începutul domniei lui Șerban Cantacuzino, pentru a se perpetua în timp și în diferite domenii. Aceste motive sunt atât de precis realizate – ca tehnică dar și ca redare plastică a vegetalului – încât corecțiile devin inutile. Spre exemplu, documentul emis la 15 mai 1680, milă domnească de sare de la ocna Telega¹, cuprinde în el cam tot ceea ce decorația perioadei cantacuzino-brâncovenești va promova ulterior, fără a mai inventa aproape nimic. Mai remarcăm din șirul documentelor de acest gen câteva la fel de sugestive: dania satului Pietrile (1680)², dania unor prăvălii din București (1680)³, milă domnească din vama târgului de Floci (1680)⁴, danie moșia Făurei (1681)⁵, milă de vinărie pentru mănăstirea Arhimandritul (1682) – București⁶ și pentru mănăstirea Bistrița⁷.

Un element ce merită deasemenea evidențiat, deși apare rar în documente, se referă la reprezentările antropomorfe. Uneori antroporfismul de esență religioasă este transpus acum în reprezentări cu o conotație mult mai laică, sau chiar de un realism evident, care are însă o tendință vizibilă de a trata în manieră barocă ansamblul miniatural.

Această ultimă ipostază o întâlnim într-un cartuș inițial al textului unui document de la 1680⁸, unde apare un cap de bărbat – realist ca expresie – din gura căruia ies trei vrejuri consistente care înlănțuie chipul într-o dantelărie vegetală bogată. Nu avem precedente cu acest gen de imagini nici în documente, nici pe tipărituri sau manuscrisele locale, nici în pictură. Puțin probabil ipoteza unui accident al compoziției sau rezultat al imaginației miniaturistului; mai plauzibilă pare ipoteza receptării aproape în formă pură a unor motive baroce de proveniență europeană. Pe unele documente apar reprezentări care ar argumenta fluxul de inspirație barocă: acvile cu ciocul dispus în gura unor amfiptere, combinație care se dizolvă apoi într-un decor vegetal extrem de bogat⁹. Aceleași amfiptere compun pe unele documente frize de un deosebit efect plastic: din gura larg deschisă a acestor reprezentări mitice se răsfiră buchete vegetale ample care se multiplică pe toată suprafața documentului. Un caz izolat, dar servind aceeași idee a unei decorații novatoare a documentelor, este imaginea hibridă, lipsită de orice conotație mitologică, între un cap de femeie și corpul unei păsări, redată anatomic extrem de realist¹⁰.

¹ Arhivele statului, București, inventare mănăstirești, XXXIII/3.

² Idem, III/3.

³ Idem, XXV/30.

⁴ Idem, XXXI/1.

⁵ Idem, II/10.

⁶ Idem, XXXIII/4.

⁷ Peceți, nr. 84.

⁸ Idem, VI/7.

⁹ Idem, 71/2.

¹⁰ Idem, II/23; XXXIII/1.

Un motiv decorativ deosebit, foarte rar întâlnit anterior, este acvila bicefală care are o frecvență deosebită în plastica acestei perioade. Pe documentele cancelariei domnești întâlnim compoziții originale care transformă emblema cantacuzină într-un prolific element decorativ. Între cele mai sugestive reprezentări reținem următoarele: acvila bicefală susținută de șerpi, cele două jumătăți ale acvilei bicefale, complet separate, unite la partea superioară printr-o coroană deschisă, acvila bicefală având capetele torsionate spre interior¹¹. La finalul unor documente acvila bicefală apare intercalată decorativ între literele titlaturii domnești, alături de combinații vegetale rafinate, rezultând o compoziție unică ce conferă documentului o specifică trimitere la ceea ce a reprezentat în epocă „mentalitatea“ cantacuzină¹².

Ca stemă de stat, acvila bicefală este reprezentată pe documentele cancelariei domnești – în vremea lui Șerban Cantacuzino – în câteva variante clare ce vădesc atât libertatea compoziției cât și încercări de a afla formula heraldică optimă. Situată în frontispiciul documentelor, stema se află într-un medalion circular, bine evidențiat, frecvent decorat cu frunze de laur stilizate însoțit de variate combinații vegetale, zoomorfe ori antropomorfe. Schema aceasta se va relua ulterior pe toate pietrele tombale cantacuzine, ca și motivele decorative vegetale. În interiorul medalionului întâlnim fie stema clasică a Țării Românești, fie combinații cu acvila bicefală cantacuzină, varianta care predomină de altfel. O variantă redă acvila bicefală în poziție centrală, susținând o coroană întotdeauna deschisă; sub acvilă aflându-se acvila cruciată a Țării Românești¹³. O altă reprezentare redă central acvila bicefală curonată, pe a căru piept se suprapune, într-o imagine clară, dar de mai mici dimensiuni, vechea stemă munteană, varianta generalizată după anul 1683¹⁴.

În mod clar, varietatea motivelor decorative, ineditul multora – ca expresie plastică – cât și „nonconformismul“ unor reprezentări, raportat atât la ceea ce s-a realizat anterior cât și după Șerban Cantacuzino, impune reevaluarea documentului de cancelarie domnească. Obsesiva tratare artistică a fiecărui document, cultivarea elementelor ornamentale în profunzime, până la cele mai infime detalii, laicizarea și europenizarea unor reprezentări, conferă documentului statutul unui reper artistic important, alături de cel istoric.

Alăturând și elementele de sorginte barocă, putem sesiza că acum, în anii domniei lui Șerban Cantacuzino, se produce o importantă mutație de mentalitate. Pe fondul autohton care preluase diferite influențe orientale, postbizantine cu precădere, se aplică acest ansamblu decorativ novator, mult mai apropiat de tendințele europene ale vremii și tot mai îndepărtat de canoanele clasice și de plastica de inspirație religioasă. Domeniul specific al miniaturii documentelor s-a pretat cel mai bine și cel mai rapid – se pare – la receptarea unei noi mentalități, promovate de elita intelectuală a vremii. Documentul – care a circulat în diferite medii sociale și pe arii geografice întinse – a făcut cea mai eficientă propagandă acestei noi mentalități, lăsând posterității dovada și a unei școli veritabile de miniaturistici de excepție.

¹¹ Idem, XXXIII/3; X/17.

¹² Vezi nota nr. 2.

¹³ Vezi nota nr. 6.

¹⁴ Idem, XIX/9; Fond Suluri I/8; Pечеți, nr. 84.

Cele câteva precizări și observații făcute în rândurile de față doresc să sublinieze necesitatea cercetărilor conexe, interdisciplinare, care ar putea găsi răspunsuri mult mai compatibile pentru o epocă de mare complexitate istorică.

SUMMARY

The Voivodal Chancellery in the Epoch of the voivode Șerban Cantacuzino

by **Benonia Jităreanu**

During the voivode Șerban Cantacuzino's rule in Walachia (1670–1688) a climax period of the Romanian culture began, which would reach fulfillment during the ruling of Constantin Brâncoveanu (1688–1712). It was the moment when the voivodal chancellery turned into a real intellectual and artistic centre where "the new" was being promoted.

Miniature document decoration as well as the graphic aspect of the issued chancellery papers show a special artistic skill, magnificence, baroque trends due to the European influence.